SECOLUL MEU DE ALEKSANDER WAT ÎN RECEPTAREA CRITICII

Constantin GEAMBAŞU

Autor zajmuje się odbiorem krytycznym *Mojego wieku* Aleksandra Wata, skupiając się na dwu zasadniczych wątkach książki: na komunizmie i religii. Wat przeżywa podwójny kryzys: nihilizmu i komunizmu. Religia, do której dochodzi poprzez nawrócenie, staje się ocaleniem, chociaż jest to proces złożony i nie do końca przyswojony. Wśród krytyków toczyła się również dyskusja na temat struktury i charakteru *Mojego wieku*: w jakim stopniu jest to dokument historyczny czy utwór literacki? Autor artykułu podkreśla wartości poznawcze i hermeneutyczne tego cennego i oryginalnego świadectwa o XX-ym wieku.

Słowa klucze: Komunizm, religia, historia, polityka, ideologia, więziennictwo

Primul receptor al cărţii a fost Czesław Miłosz, având în vedere calitatea sa de interlocutor, căci trebuie spus încă de la început că această carte nu a fost scrisă, ci povestită. De aceea, în polonă are subtitlul Jurnal vorbit sau povestit (*Pamiętnik mówiony*). Autorul, Aleksander Wat[1], unul dintre cei mai de seamă intelectuali polonezi din prima jumătate a secolului al XX-lea, s-a implicat iniţial în mişcarea avangardistă, cultivând curentul futurist (vezi în carte secvenţele consacrate lui Maiakovski, pe care l-a cunoscut personal)[2], iar, ulterior, odată cu redactarea revistei „Miesięcznik Literacki", a devenit promotorul mişcării de stânga în Polonia, alături de personalităţi precum Andrzej Stawar, poetul Władysław Broniewski, regizorul Leon Schiller şi scenograful de teatru Władysław Daszewski. Din cuprinsul revistei pe care o redacta aproape integral rezultă temele şi ideile pe care le-a susţinut şi răspândit, dezvăluind o anumită atracţie faţă de această ideologie a cărei victimă

[1] S-a născut la Varşovia într-o familie de evrei cu vechi tradiţii. Printre strămoşii săi s-au aflat filozoful Rashi din Troyes, din secolul al XI-lea, Isaac Luria, renumitul cabalist din secolul al XVI-lea, Gaona, mare rabin de Kutno, străbunic din partea mamei. Bunicul lui Wat era proprietarul unei moşii şi al unei fabrici de armament, iar tatăl era un om extrem de instruit, cunoscător al Cabalei şi al filozofiei moderne. Fraţii şi surorile sale capătă o instrucţie solidă în domeniul limbilor străine, al artei şi filozofiei, iar politic se orientează spre socialism. Fratele mai mare al lui Wat era un bun social-democrat (a dispărut în lagărul de la Treblinka), un alt frate, membru al Partidului Socialsit Polonez (PPS) a emigrat şi s-a stabilit la Bruxelles, fratele mai mic, pictor, a dispărut la Auschwitz, una dintre surori a devenit actriţă, cunoscută pe scena teatrelor din Varşovia.

[2] Vezi şi volumele publicate ulterior futurismului: *Wiersze (1957), Wiersze śródziemnomorskie* (1962), *Ciemne świecidło*, antologie editată postum (Paris, 1968).

BDD-A27209 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:55 UTC)

avea să devină mai târziu. În contextul complicat şi confuz al vieţii politice poloneze din perioada interbelică, Wat a fost arestat în urma unei înscenări cu caracter subversiv, în anul 1940.

Din acest moment începe odiseea închisorilor, mai întâi la Varşovia, apoi, odată cu izbucnirea războiului, când s-a îndreptat spre Lvov, la Zamarstînov, Lubianka, Saratov, Alma-Ata. În total, treisprezece închisori care i-au marcat destinul. Îmbolnăvindu-se grav de o migrenă incurabilă, nu a mai fost în stare să scrie. Pentru a-i veni în ajutor, directorul Centrului de studii Slave din California, Gregory Grossman, i-a acordat o bursă în Statele Unite, la începutul anului 1964. După o scurtă perioadă de acomodare şi de euforie, starea de sănătate a lui Wat s-a agravat. Ca soluţie de ameliorare, directorul centrului i-a propus lui Czesław Miłosz să organizeze un ciclu de convorbiri pe care să le înregistreze pe bandă de magnetofon. Încântat, Wat a acceptat acest proiect care a constat în două serii de convorbiri, prima în America, iar cea de a doua, în Franţa, după plecarea la Paris. Aceste „interviuri", mai ales în partea a doua, devin treptat un fel de monolog, „o incursiune în propriul interior", „o recapitulare a experienţei personale", - Miłosz intervenind foarte rar[1] şi lăsând câmp liber interlocutorului său să-şi dezvolte confesiunile –, se transformă în adevărate microradiografii ale vieţii intelectuale şi artistice nu doar din Polonia, dar şi din Europa, Wat fiind un excelent cunoscător al ideilor din această perioadă. Atent observator al vieţii literare şi politice încă din tinereţe, reflecţiile şi analizele sale dezvăluie sensibilitatea unui intelectual dornic să înţeleagă mecanismul pe care se bazează relaţia dintre individ şi comunitate, mecanismul «convieţuirii» cu comunismul, rolul individului în cadrul acestui mecanism complex şi, de multe ori, ermetic sau confuz.

Ca urmare, aceste convorbiri dintre cei doi intelectuali polonezi se constituie într-o analiză detaliată a secolului al XX-lea, marcat, după cum se ştie, de două războaie mondiale, de regrupări şi reconfigurări pe scena geopolitică, cu impact asupra destinului a milioane de oameni (vezi lagărele de concentrare, gulagurile, migraţiile, transferul de populaţie, exilul etc.).

După cum afirmam la început, primul receptor al confesiunilor lui Wat a fost Czesław Miłosz care, în prefaţa volumului, dincolo de informaţiile despre autor şi familia acestuia, atrage atenţia de la început asupra problematicii religioase, mereu prezente în poezia lui Wat şi în confesiunile sale, educat şi format la confluenţa

[1] „Mi-am redus la minimum întrebările, formulându-le numai atunci când era indicat să-l îndemn pe interlocutorul meu la un nou monolog", în Czesław Miłosz, *prefaţă* la Aleksander Wat, *Secolul meu*. *Confesiunile unui intelectual european*, Bucureşti, Humanits, 2014, p. 15.

BDD-A27209 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:55 UTC)

dintre iudaism, catolicism şi ateism[1]. Prin intermediul doicii sale, în copilărie el a suferit influenţa catolicismului, îndeosebi a liturghiei slujbelor de seară sau de dimineaţă. Tot datorită doicii s-a apropiat de tradiţia populară.

Angrenat putermic în viaţa literară interbelică, Wat traversează totuşi o cale proprie: „… pe Wat, afirmă Miłosz, nu ar trebui să-l asociem cu niciuna dintre formele de avangardă estetizantă"[2]. Înzestrat însă cu o intuiţie politică de excepţie, ca şi alţi intelectuali din această perioadă, el prefigurează criza axiologică, declanşatoare de schimbări radicale ale sistemului de până atunci (…exista în primul rând nevoia intelectuală, dar şi afectivă, a unei schimbări totale,… pierderea încrederii în posibilitatea unei viitoare civilizaţii europene, contestarea civilizaţiei europene)[3]. Intelectualii se confruntă cu sentimentul nihilismului, cu nevoia de a conferi un sens existenţei, de a depăşi sentimentul absurdităţii absolute. Însuşi Wat declară deschis : „Nu am rezistat în faţa nihilismului", „…m-am azvârlit în singura credinţă care exista pe atunci, ca răspuns global la negaţie"[4], chiar dacă, la scurt timp, şi-a dat seama că nu aceasta este calea („sprijin comunismul, deşi ştiu că va duce la lucruri grave"[5]). Prin scrisul şi atitudinile sale, formulate verbal, Wat încerca să explice esenţa filozofică a comunismului sovietic, care, în viziunea sa, „sintetiziza degenerarea secolului al XX-lea"[6]. Scrisul transpare, aşadar, ca datorie morală faţă de nefericirea a milioane de oameni, nefericire pe care a întâlnit-o în închisorile sale succesie. Pe Wat îl interesau geneza şi cauzele sistemului care apăruse în Rusia. Reflecţiile sale în această privinţă se bazează şi pe discuţiile purtate cu scriitori ruşi, precum Viktor Şklovski, Zoşcenko, Konstantin Paustovski. Fără a intenţiona să fie un cronicar al secolului său, poetul polonez căuta „în miezul evenimentelor conţinutul lor ascuns"[7]. Un asemenea factor ascuns ar fi de esenţă demonică. Amestecul diavolului în istorie constituie un argument de care pomenesc mai mulţi critici. Printre alţii, Małgorzata Czermińska, dincolo de alte caracterizări referitoare la importanţa cărţii (operă inedită, cu caracter autobiografic, ce reînnoieşte întrebările

[1] *Idem*, p. 8.
[2] *Ibidem*, p. 10.
[3] *Ibidem*, p. 30.
[4] *Ibidem*, pp. 79-80.
[5] *Ibidem*, p. 85.
[6] *Ibidem*, p. 11.
[7] *Ibidem*, p. 12.

BDD-A27209 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:55 UTC)

cu privire la rău şi vină, la Dumnezeu şi necredinţă, la durere şi suferinţă etc.), subliniază efortul autorului de a înţelege demonismul prezent în istorie[1], aspect asupra căruia insistă profesorul Aleksander Fiut, în studiul *Egorcyzmy Aleksandra Wata* (Exrocismele lui Aleksander Wat)[2], pornind de la afirmaţia lui Wat: „comunismul mi s-a înfăţişat în ipostază diabolică"[3] şi întrebându-se în ce anume constă „alungarea diavolului comunist din istorie". Demersul critic pune în discuţie legătura dintre creştinism şi comunism, despre care a scris şi unul dintre cei mai avizaţi cunoscători ai fenomenului, şi anume filozoful Leszek Kołakowski. În esenţă, este vorba de o preluare în practica şi doctrina comunistă a tradiţiei religioase creştine şi de o răsturnare şi deformare a acesteia („divinitatea pe dos"). În prefaţă la *Povestiri fantastice* ale lui Abram Terţ (pseudonimul scriitorului rus Andrei Siniavski), Wat face o serie de legături între doctrina sovietică şi creştinism (foamea religioasă a sufletului, nevoia de idol, de autocraţie părintească, de universalism (…), nevoia de adoraţie, de ritual, de spovedanie, cultul sfinţilor, autoritatea persoanelor şi instituţiilor înzestrate cu carismă"[4]. De altfel, revoluţia din octombrie, după cum observă profesorul Al. Fiut, a stârnit prin victimele sale „groază şi fascinaţie", conturându-se pregnant convingerea „cât de curată şi de măreaţă trebuie să fie cauza pentru care se varsă atâta sânge, sânge nevinovat"[5], ceea ce readucea în minte victimele primilor creştini[6]. Wat vorbeşte despre trei nevoi pe care comunismul în versiune stalinistă părea să le satisfacă: „foamea de catehism", dorinţa de fraternitate şi dorinţa de schimbare a ordinii lumii. El revine la această problemă în convorbirile cu Miłosz, demostrând că sistemul comunist s-a ridicat „pe ruinele marilor religii ca un soi de sectă, ca o variantă a «religiei deformate»"[7]. „Deformarea" religiei ar trebui pusă în legătură, credem, cu perioada iluministă, care în viziunea lui Miłosz, de exemplu, a însemnat criza conştiinţei europene prin îndepărtarea de religie şi încrederea excesivă în raţionalitate. „Marea ispită", după cum susţine Al. Fiut, fascinaţia în faţa „Noii Credinţe" l-a preocupat şi pe Miłosz, încă înainte de a publica *Gândirea captivă*, în anul 1953. Ca şi Wat, Miłosz observă că „Noua Credinţă"

[1] Małgorzata Czermińska, *Świadek także mojego wieku*, în Aleksander Wat, *Mój wiek*, red. lui Rafał Habielski, vol. II, Cracovia, Universitas, 2012, p. 423.
[2] Cf. Wat, *Secolul meu,* pp. 55-72; Vezi şi *Wat şi Miłosz – „exorciști"*, în *Czesław Miłosz la București. Mateialele colocviului internațional, 7-8 octombrie 2011*, Bucureşti, Editura Universităţii, 2012, pp. 7-13.
[3] Wat, *Secolul meu*, p.62.
[4] Apud Fiut, *op. cit.,* în *Czeslaw Milosz la Bucureşti*, p. 8.
[5] Wat, *Secolul meu,* p. 84.
[6] Al. Fiut, *Egzorcyzmy Wata*, în *Moj wiek*, p. 455.
[7] Fiut, *Wat și Milosz –„Exorciști"* în *Czesław Miłosz la București*, p. 8.

BDD-A27209 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:55 UTC)

îi atenuează intelectualului sentimentul inutilităţii sociale, punându-l în legătură cu masele şi scoţându-l astfel din izolare[1]. În locul credinţei apar conformismul şi ipocrizia, statul totalitar fiind o parodie diabolică a Statului Confesional[2]

În acest context merită subliniate câteva idei din discuţiile pe care Wat le-a purtat, în anul 1941, cu Taiţ în închisoarea Lubianka despre sensul comunismului[3]. În aceste discuţii transpar dorinţa şi curiozitatea lui Wat de a afla ce anume constituie marca specifică a sistemului sovietic (acest lucru se vede nu doar din lecturile parcurse la Lubianka, dar şi din întâlnirile cu anchetatorul Lalaşvili). Orice răspuns însă se izbea de dificultatea de a stabili gradul în care marxismul avea legătură cu realitatea construită în Rusia. „Baza economiei sovietice era o negare nu doar a marxismului, afirma marxistul Taiţ, ci a economiei în general, devenind servitoarea săracă a deciziilor strict politico-sociale; (…) suprastructura devenise bază şi invers”[4]. Taiţ considera că teoria lui Marx a fost răsturnată, industrializarea excesivă şi iraţională neavând nimic în comun cu legităţile economice (vezi proletarizarea avansată şi pauperizarea maselor, creşterea parazitismului, extinderea şi proletarizarea administraţiei, controlul la toate nivelurile, 90% fiind un control militar”)[5].

Explicând rostul colhozurilor, Taiţ dezvăluie esenţa funcţionării statului totalitar: menţinerea majorităţii populaţiei în sărăcie avea efecte scontate: căutarea hranei zilnice face ca omul să nu mai dispună de timp şi energie pentru a se gândi la existenţa sa; remuneraţia mult mai mică decât valoarea forţei de muncă îl obligă să fure ce poate, pentru a-şi completa bunurile; în felul acesta toţi se simt vinovaţi şi pot fi culpabilizaţi; la rândul său, bunăstarea stârneşte, printre altele, apetitul pentru libertate, ceea ce intră în dezacord cu controlul general. Cu alte cuvinte, pe fondul sărăciei generale şi sub ameninţarea permanentă a mizeriei generale se creează condiţii favorabile manipulării, statul devenind în sine din ce în ce mai puternic, pe

[1] *Ibidem,* p. 12; nevoia de a fi util, de a influenţa deciziile politice şi de a ieşi dincolo de preocupările ştiinţifice, este pe larg dezvoltată de J. Benda, în lucrarea *Trădarea cărturarilor*, Bucureşti, Humanitas, 1990 (ce-i drept cu privire la intelectualii francezi).
[2] Fiut, *Wat şi Milosz*, p. 12.
[3] Vezi *Sensul comunismului – amintiri din discuţiile cu Taiţ*, materiale găsite printre hârtiile lui Wat după moartea sa şi publicate în Anexa de la sfârşitul volumului*, Secolul meu*, Bucureşti, 2014, pp.650-663.
[4] *Ibidem*, p.651.
[5] *Ibidem,* p. 652.

BDD-A27209 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:55 UTC)

măsură ce populaţia sărăceşte[1]. Absurditatea structurală a economiei sovietice, transpunerea în viaţă a unui sistem bazat pe control militar permanent (obligaţia de a accepta, de a recunoaşte că „există ceva ce trebuie să existe") au condus la un comportament duplicitar, generator de schizofrenie: „În lumea noastră schizofrenică, afirmă Taiţ, singura salvare pentru a nu o lua razna este separarea strictă a personalităţii interioare de cea exterioară"[2]. Este ceea ce mai târziu Miłosz numeşte ketman, noţiune de sorginte orientală. La rândul său, Wat se întreba retoric în finalul discuţiilor cu Taiţ: „Oare adaptarea la comunism să fi fost precedată de orientalizarea gândirii occidentale?"[3].

Latura religioasă în evoluţia spirituală a lui Aleksander Wat constituie o altă temă a preocupărilor criticii. În studiul sugestiv intitulat „Lupta pentru Dumnezeu"[4], părintele Stanisław Obirek încearcă să formuleze câteva reflecţii în această privinţă. Wat a crescut mai degrabă în spiritul toleranţei religioase, deşi tatăl său era un om pios, iar în casa părintească s-au păstrat anumite ritualuri evreieşti[5]. Aceasta nu înseamnă că nu cunoştea tradiţia şi valorile iudaice. Dimpotrivă, aşa cum rezultă din „confesiuni", ele fac deseori obiectul reflecţiilor intelectuale, dezvăluind un fin analist şi comparatist. Din cauza atitudinii antisemite a Bisericii, tânărul Wat manifestă aversiune faţă de catolicismul polonez, în care vedea „exclusiv bigotism şi obscurantism"[6]. În căutarea credinţei, în perioada, când încearcă să se detaşeze de ideologia marxistă („pe atunci nu credeam deloc, nu eram nicidecum credincios"[7]), Wat traversează primele trăiri religioase în închisoarea de la Zamarstînov, sub influenţa rugăciunilor deţinuţilor care formaseră o adevărată comunitate de credincioşi. Mai târziu, la Lubianka, trăirile nocturne, dialogul cu sine, l-au apropiat de Isus: „Când mă identificam cu Isus pe cruce nu era nimic impertinent, nu-l coboram pe Isus, ci cu preţul chinului interior mă înălţam pe mine, căci pentru mine era doar omul Isus, în el se concretizau figurat soarta omului şi crucea"[8]. Wat îl percepe pe Isus ca evreu, nu ca potenţial creştin, delimitându-l în mod clar de Biserică: „Isus însuşi era pentru mine atunci evreu de la început până la sfârşit, era

[1] *Ibidem,* p. 654.
[2] *Ibidem,* p. 663.
[3] *Ibidem*, p. 663.
[4] Stanislaw Obirek, *Aleksandra Wata walka z Bogiem*, în *Mój wiek*, vol. II, p. 472.
[5] Wat, *Secolul meu*, p. 335.
[6] *Ibidem,* p.643.
[7] *Ibidem*, p. 642.
[8] *Ibidem,* p. 644.

BDD-A27209 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:55 UTC)

întruchiparea supremă nu doar a psihologiei evreieşti, ci şi a destinului evreiesc”[1] interesează de Cristos ca evreu, („…simţeam că omenirea nu a creat nimic mai sublim şi mai frumos decât chipul lui Cristos”[2]). De asemenea, Wat face distincţie între credinţă şi Biserică (de Biserică m-a îndepărtat istoria ei), Biserica fiind privită prin prisma slujitorilor ei, în care nu are încredere (vezi contextul în care este prezentat padre Pio de la catedrala San Giovanni di Rotonda din munţii Gargan).

Se poate vorbi, totuşi, de convertire în cazul lui Wat din cauza suferinţei generate atât de „mizeria invaziei bolşevice”, cât şi de „propria rătăcirea morală”. Suferinţa îl determină să se identifice cu Isus, să vadă în imaginea Lui „cel mai sublim şi frumos chip”. Pe de altă parte, omul izolat, încarcerat, anchetat şi terorizat psihic şi fizic, aşa cum se întâmpla în închisorile staliniste, supravieţuieşte datorită speranţei că existenţa sa este supravegheată de divinitate (”există nu numai padre Pio, există cineva mai sus: Isus Cristos”)[3]. Wat reprezintă exemplul intelectualului care străbate o cale lungă şi sinuoasă, de la ateism la religiozitate. Atitudinea sa, situată la graniţa dintre iudaism şi creştinism, se încadrează, aşa cum afirmă părintele Obirek, într-un curent mai larg, alcătuit atât din exegeţi creştini, cât şi evrei, care caută rădăcinile primare ale creştinismului în iudaism[4].

Dincolo de tema comunismului şi a religiei, criticii subliniază unanim valoarea cognitivă a cărţii (vezi informaţiile despre ierarhia valorică din perioada interbelică, despre sistemul sovietic, despre Gulagul văzut din interior, despre tipurile de anchetă şi de anchetatori, despre psihologia deţinuţilor etc.)[5]. O adevărată dezbatere a declanşat strucutra cărţii: în ce măsură este document sau izvor istoric, în ce măsură este literatură (imaginea trecutului văzută „cu ochii poetului”). Criticul Jacek Trznadel, de pildă, contestă dreptul de a atribui amintirilor şi jurnalelor calitatea de sursă istorică”[6]. Wat însuşi considera confesiunile sale mai curând „un document al protestului, al exorcizării, decât memorii”[7]. RafałHabielski,

[1] *Ibidem*, p.647.
[2] *Ibidem*, p. 475.
[3] *Ibidem*, p. 650.
[4] Obirek*, op. cit.,* p. 479.
[5] Boguslaw Sonik, *Przepustka do wiedzy zakazanej*, în *Moj wiek*, vol. II, pp.447-452; J. Jarzebski, *„Moj wiek”: przygody idei i ciala*, pp. 427-430.
[6] Cf. Rafal Habielski, *O czytaniu Mojego wieku*, în *Moj wiek*, vol. II, p. 550.
[7] *Ibidem*, p. 550.

BDD-A27209 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:55 UTC)

îngrijitorul ştiinţific al ediţiei critice, consideră, pe bună dreptate, că de la apariţia primei ediţii[1] până în zilele noastre, *Secolul meu* „a devenit un fel de tratat istoriozofic, dezbatere teologică, variantă contemporană a mitului lui Iov, incursiune în trecut a autorului în căutarea propriei identităţi”[2]. Indiferent de aceste aprecieri, *Secolul meu* se remarcă prin intensitatea şi bogăţia trăirilor, prin capacitatea de rememorare şi interpretare a experienţei personale, autorul înscriindu-se printre cei mai de seamă intelectuali ai secolului al XX-lea.

[1] Prima ediţie a apărut la Londra, în anul 1977, urmată de ediţii succesive: 1980, 1981, 1983, 1984, 1998, 2012.
[2] Habielski, p. 551.

BDD-A27209 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:55 UTC)